

Н. М. Попадинець

кандидат економічних наук, науковий співробітник
відділу регіональної економічної політики

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджено наукові підходи до виділення сутнісних ознак поняття «економічна безпека» і дано узагальнене визначення поняття «економічна безпека». Виділено низку чинників, які є потенційною загрозою економічній безпеці України. Визначено основні критерії оцінки та основні складові економічної безпеки. Охарактеризовано предмет, об'єкт і суб'єкт економічної безпеки. Запропоновано напрям щодо ефективності забезпечення економічної безпеки України.

Ключові слова: економічна безпека, законодавство, наукові підходи, об'єкт, суб'єкт, чинники.

Popadynets N. M. MAIN FACTORS THAT PROVIDE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Current economic and political situation in Ukraine, revolutionary and military events of recent years caused dynamic changes in the state, especially effects its security. Security as a system of indigenous typical characteristics of any country embodies all spheres of life and different sectors of human society, country and nature. So the problem of economic security of Ukraine, which is crucial in the context of the existence and development of Ukraine as a sovereign state is extremely important nowadays.

The base of the research is scientific papers of Ukrainian scientists and statistical information. The methodological basis of this study is general scientific and special methods of cognition, including generalization and systematization, economic analysis, method comparison and statistical methods.

The article aims to analyze the definition of economic security and identify the main factors, criteria and elements of economic security of Ukraine.

The article discusses the main issues related to the economic security of Ukraine. The article studies scientific approaches to the allocation of essential features of the concept of economic security and gives generalized definition of «economic security».

A number of factors that can be considered as a potential threat to the economic security of Ukraine are highlighted. The main evaluation criteria and key components of economic security are determined. Object and subject of economic security is characterized. Directions on effective support of economic security of Ukraine are suggested.

Keywords: economic security, legislation, scientific approaches, object, subject factors.

Економічна і політична ситуація, яка сформувалася в Україні сьогодні, революційні та воєнні події останніх років – усе це спричинило динамічні зміни в державі, особливо це вплинуло на її безпеку. Безпека як система корінних, типових властивостей будь-якої країни втілює всі сфери різних галузей життєдіяльності й розвитку людини, суспільства, держави і природи. Загалом, безпеку можна визначати як якісну характеристику об'єкта (системи), здатність об'єкта до існування і розвитку та його захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз. Місце, роль і пріоритет кожного з елементів безпеки визначаються обставинами, що реально складаються на певний період часу всередині й зовні об'єкта. Тому важливого значення сьогодні набуває проблема економічної безпеки України, що є визначальною в контексті існування і розвитку України як суверенної держави.

Теоретико-методологічним засадам вивчення економічної безпеки України присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Я. Базилюка, А. Бесчастного, З. Варналія, О. Власюка, В. Горбуліна, А. Гуменюка, М. Єрмошенка, Я. Жаліла, Дж. Кенана, А. Мокія, Х. Моргентау, В. Мунтіяна, С. Окіта, В. Тритяка, М. Флейчук та ін.

Метою статті є аналіз дефініції поняття «економічна безпека» і визначення основних чинників, кри-

теріїв та елементів забезпечення економічної безпеки України.

Сьогодні в період кардинальних економічних перетворень, коли розвинувся потужний недержавний сектор економіки, дуже важливо, щоб приватні підприємницькі структури дбали не лише про власні інтереси і безпеку, як це спостерігається, а й урахували інтереси держави і суспільства та сприяли забезпеченню економічної безпеки України. Адже коли валютні кошти вітчизняних комерційних структур осідають в іноземних банках, зміцнюючи економічний потенціал іноземних країн, то вони підривають його в Україні. Фінансове знекровлення власної країни призводить до зменшення рівня її обороноздатності, неспроможності соціально захистити вразливі верстви населення, розвивати науку, освіту, культуру і, врешті, до втрати самої державності. Держава повинна вживати всіх заходів для нейтралізації подібних загроз своїй економічній безпеці.

Важливо зауважити, попри те, що визначення поняття «економічна безпека» має важливе значення для коректного формування державної політики в економічній сфері загалом, на сьогодні як в Україні, так і за її межами відсутнє єдине розуміння щодо визначення цієї категорії. Адже саме поняття «економічна безпека» належить до числа тих, які, з одного боку, всім ін-

туїтивно зрозумілі, а з другого – важко визначаються в досить коректній та вичерпній формі.

Термін «економічна безпека» уперше запровадив і актуалізував цю проблему в умовах світової глобальної кризи президент США Ф. Рузвельт, де він розглядає економічну безпеку як гідне житло, добра освіта, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукцію і достатній рівень зайнятості населення [1]. Офіційно термін «економічна безпека» був визнаний 1985 року, коли на 40-й сесії Генеральної асамблеї ООН було прийнято резолюцію про міжнародну економічну безпеку [2, с. 7]. У подальшому це питання розглядалося у працях відомих американських учених Дж. Кеннана, Х. Моргентау. Головні завдання в досягненні економічної безпеки країни вони вбачали у зміцненні конкурентоспроможності національного виробництва, дотриманні торговельних переваг, забезпеченні переваг національної економіки на світових ринках, а також захисті інтересів держави у технологічних сферах [3, с. 12].

Японський учений С. Окіта обгрунтував більш гуманістичний підхід, який убачав в економічній безпеці держави таку її поведінку, за якої країна не мала б ворогів, а для цього варто створити сприятливі умови для імпорту у країну, зміцнення національної валюти, розвитку стратегічної інвестиційної політики [2, с. 7].

Серед вітчизняних науковців також є багато думок щодо сутності значення і складових системи економічної безпеки. Так, О. Власюк [4, с. 17], вважає, що економічна безпека України базується на творчому поєднанні ресурсів стабільності, керованості та дозваного економічного ризику в тих сферах господарювання, де можна отримати максимальну соціально-економічну поточну ефективність, а також створити сприятливі умови для перспективних інноваційних проєктів. В. М. Геєць і М. О. Кизим та інші науковці [5, с. 14] основними структурними складовими елементів економічної безпеки виділяють енергетичну, фінансову, соціальну, інноваційно-технологічну, продовольчу, зовнішньоекономічну, демографічну та екологічну безпеку. В. І. Мунтіян [6, с. 459] також розділяв зовнішньоекономічну безпеку та внутрішні складові економічної безпеки, серед яких розглядалися: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, військово-економічна, інформаційна, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, екологічна безпека і тіньова економіка. З. С. Варналій [7, с. 34] визначив, що економічна безпека містить такі основні складові, як фінансова, енергетична, науково-технологічна, продовольча, соціальна, трудовресурсна і зовнішньоекономічна безпека країни. Натомість В. Шлемко [8, с. 143] виділяє важливість зовнішньоекономічної безпеки і внутрішні складові економічної безпеки, до яких належать: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, військово-економічна, технологічна, продовольча безпека, а також соціальний, демографічний та екологічний аспекти.

А. М. Гуменюк [8, с. 143] суть значення економічної безпеки розглянув досить широко. Він охарактеризує економічну безпеку як багатогранну категорію, що відображає соціально-економічне явище і розглядається як мотив і мета функціонування макросистем; стан економіки, за якого забезпечується досягнення

сукупного вектора інтересів структурних елементів макросистеми; якісна характеристика економічної системи, яка дає змогу оцінити її життєздатність у різних умовах (мирний чи військовий стан, природне стихійне лихо і техногенні катастрофи, соціальні збурення); результат діяльності – стан захищеності або незахищеності за визначеною шкалою рівнів безпеки; спроможність інституцій створити механізми реалізації та захисту інтересів економічних суб'єктів. Саме системний підхід створює можливість окреслити місце економічної безпеки в динамічному розвитку макросистеми держави. При цьому зміцнення економічної безпеки обумовлене не лише потребами соціального та економічного розвитку, а й позаекономічними та інституціональними чинниками [9, с. 8–9].

Узагальнюючи наведені думки вчених, можна дати таке визначення: економічна безпека – це сукупність умов, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення, здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення ендогенних та екзогенних суспільних потреб.

Загалом стан економічної безпеки держави характеризує загальний рівень економіки країни; наявність і рівень погроз державі, суспільству й особі; ефективність економічної політики держави і державного регулювання економіки; повноту реалізації функції держави.

Також економічна безпека оцінюється за певними критеріями – показниками – індикаторами. Найважливішими з них є [10]: структура ВВП, обсяг і темпи розвитку промисловості, обсяг і динаміка інвестицій; природно-ресурсний виробничий і науково-технічний потенціал країни; ефективність використання ресурсів; конкурентоспроможність економіки на внутрішньому і зовнішньому ринках; темпи інфляції; рівень безробіття; якість життя, ступінь диференціації доходів, забезпеченість населення матеріальними благами й послугами; дефіцит бюджету і державного боргу; енергетична залежність; інтегрованість у світову економіку тощо.

Важливе значення для економічної безпеки мають не самі критеріальні показники, а їхні порогові значення, тобто граничні величини, перевищення яких загрожує економічній безпеці, а також основні складові елементи економічної безпеки (*рис.*).

Загалом сутність і стратегія економічної безпеки не обмежуються проблемами економічного зростання на основі конкуренції, розвитку споживчого та інвестиційного попиту, але включають також проблеми створення ринку цінних паперів, вирішення завдань оптимізації відносин власності й менеджменту, а також гнучкого державного регулювання ринкової економіки. На коректне розуміння сутнісних властивостей та індикаторів економічної безпеки впливають процеси в системі господарювання [11]. Так, зміни у відносинах власності значною мірою визначають сутнісні детермінанти і якісні властивості характеристики економічної безпеки.

У цілому, економічна безпека країни характеризується системою понять, основними з яких є: чинники, об'єкти, загрози, збитки, критерії і показники, стратегії і заходи забезпечення безпеки.

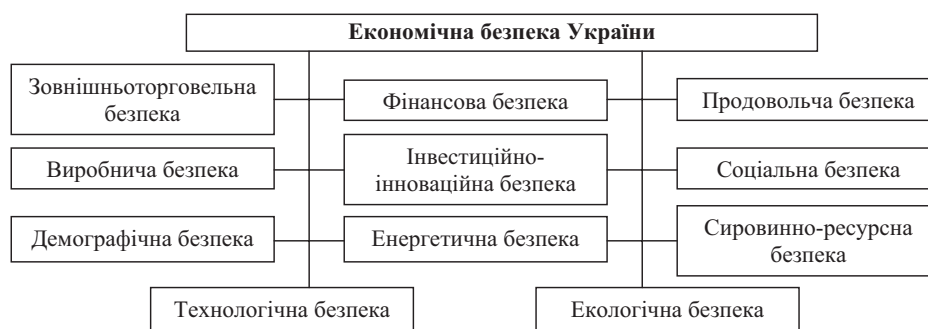

Рис. Основні складові економічної безпеки країни

Об'єкт економічної безпеки країни – це той стан економіки, який з боку суспільства бажано зберегти або розвивати у прогресуючих масштабах. Загрози – це негативні зміни в зовнішньому політичному, економічному або природному середовищі, а також негативні зміни в аналогічних процесах і сферах усередині країни. Загрози поділяють на внутрішні і зовнішні, на реальні і потенційні, на цілеспрямовано створені будь-яким суб'єктом або такі, що виникають стихійно, на безпосередні та опосередковані тощо. Збитки – це небажані зміни та втрати різноманітних складових частин об'єкта економічної безпеки. Основою для оцінки загроз і збитків є якісні та кількісні критерії економічної безпеки. Основні положення програми дій, які спрямовані на підвищення економічної безпеки, становлять стратегію забезпечення безпеки. Заходи із забезпечення економічної безпеки – це конкретні дії органів державної влади, їхніх соціальних сил та організацій, що в сукупності дає змогу підвищити економічну безпеку країни [4, с. 8–9].

До об'єктів економічної безпеки України належать не тільки держава, її економічна система та всі природні багатства, а й суспільство з його інститутами, установами, філіалами, а також кожна окрема особа.

Суб'єктами економічної безпеки України є функціональні і галузеві міністерства та інші органи державної влади, податкові й митні служби, банки, біржі, фонди і страхові компанії, а також виробники, продавці продукції і вітчизняні споживачі.

Предметом державної діяльності в галузі економічної безпеки є: визначення і моніторинг чинників, що підривають стійкість соціально-економічної системи і держави в коротко- і довгостроковій перспективі; формування економічної політики та інституційних перетворень, що усуває або пом'якшує шкідливий вплив цих чинників у рамках єдиної програми економічної реформи.

Також можна виокремити низку чинників, які є потенційною загрозою економічній безпеці України. Зокрема: зменшення ВВП, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, зменшення обсягу досліджень за стратегічно важливими напрямками інноваційного розвитку, ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; недостатні темпи відтворювальних процесів і подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нера-

ціональна структура експорту з переважно сировинним характером і малою питомою вагою продукції з великою часткою доданої вартості; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечно для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання і брак активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави. Тут доречно буде вказати й на прогалини в законодавстві, пов'язані з розв'язанням проблем забезпечення ефективного контролю з боку держави за вивезенням за кордон товарів (насамперед сировини природного походження), а також використанням протиправних і напівлегальних схем виведення валюти. Усі ці чинники є не лише реальною загрозою економічній безпеці України, а й безпосередньо підривають основи національної безпеки.

Ще один вектор спрямування, а саме правову складову економічної безпеки, можна означити наявністю таких небезпечних чинників, як нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, у тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; недостатньо швидке, а в багатьох випадках і запізнile нормотворче реагування на ринкові зміни як усередині держави, так і за її межами, відсутність ефективної програми запобігання економічним і фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; «тінізація» національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними [12].

Серед згаданих правових ступорів, які найдеструктивніше впливають на загальний стан економічної безпеки держави, – надвисокий рівень лжеекономіки (тіньовий сектор). Через те, що вона є тотальною, в економіці України відбуваються фактично неконтрольовані процеси, які розвалюють державу зісередини.

Оскільки об'єктами економічної безпеки є держава, суспільство, сім'я, окремі громадяни, підприємства, установи, організації, окремі території, а також основні елементи економічної безпеки, то судження науковців про те, що економічна безпека – це такий стан національ-

ної економіки, який забезпечує стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби зазначених вище суб'єктів, видається досить повним і таким, що містить усі основні складові цього поняття.

Список використаних джерел

1. Рузвельт Ф. Беседи у камина / Ф. Рузвельт. – М. : ИТРК, 2003. – 408 с.
2. Третяк В. В. Економічна безпека: сутність та умови формування / В. В. Третяк // Економіка і держава. – 2010. – № 1. – С. 6–8.
3. Тимошенко О. В. Економічна безпека у системі науки про економіку : основні наукові школи / О. В. Тимошенко // Економічний простір. – 2015. – № 104. – С. 5–19.
4. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
5. Моделювання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін. ; за ред. В. М. Геєця. – Х. : ВД «Інжек», 2006. – 240 с.
6. Мунтян В. І. Економічна безпека України : монографія / В. І. Мунтян. – К., 1999. – 462 с.
7. Економічна безпека / З. С. Варналій, П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул та ін. ; за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
8. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бін'юк. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
9. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону : теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія / А. М. Гуменюк. – К. : НІСД, 2014. – 468 с.
10. Бойко Т. В. Актуальні проблеми економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Т. В. Бойко. – Режим доступу : <http://library.kr.ua/orhus/bojko.pdf>.
11. Попадинець Н. М. Розвиток внутрішнього товарного ринку в умовах імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і його вплив на економічну безпеку України / Н. М. Попадинець // Торгівля, комерція, підприємництво : зб. наук. пр. / [ред. кол. : Апопій В. В., Куцик П. О., Семак Б. Б. та ін.]. – Львів : Львівська комерційна академія, 2015. – Вип. 19. – С. 97–103. – (138 с.).
12. Економічна безпека України: правовий аспект [Електронний ресурс] / Ю. Самойленко, М. Григорчук // Віче. – 2013. – № 13. – Вересень. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3838/>.
13. Варналій З. С. Економічна безпека України : проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Насенко ; за заг. ред. проф. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.

References

1. Ruzvel't, F. (2003). Besedy u kamina [Conversations fireplace]. Moscow: ITRK [in Russian].
2. Tretyak, V. V. (2010). Ekonomichna bezpeka: sutnist' ta umovy formuvannya [Economic security: the nature and conditions of formation]. Ekonomika i derzhava – The economy and the state, 1, 6–8 [in Ukrainian].
3. Tymoshekno, O. V. (2015). Ekonomichna bezpeka u systemi nauky pro ekonomiku: osnovni naukovi shkoly [Economic safety system of the science of economics: major scientific schools]. Ekonomichnyy prostir – Economic Space, 104, 5–19 [in Ukrainian].
4. Vlasyuk, O. S. (2008). Teoriya i praktyka ekonomichnoyi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku [Theory and practice of economic security in the sciences of economics]. Kyiv: NIPMB [in Ukrainian].
5. Kyzym, M. O., Klebanov, T. S. & Heyets' V. M. (Ed). (2006). Modelyuvannya ekonomichnoyi bezpeky: derzhava, rehion, pidpryyemstvo [Simulation economic security: state, region, enterprise]. Kharkiv: ID «INZHEK» [in Ukrainian].
6. Muntyan, V. I. (1999). Ekonomichna bezpeka Ukrayiny [Economic Security of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Mel'nyk, P. V., Taranhul, L. L. & Varnaliy Z. S. (Ed). (2009). Ekonomichna bezpeka [Economic Security]. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
8. Shlemko, V. T. & Bin'ko, I. F. (1997). Ekonomichna bezpeka Ukrayiny: sutnist' i napryamky zabezpechennya [Economic security of Ukraine: the nature and direction of software]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
9. Humenyuk, A. M. (2014). Bezpeka strukturno-instytutsional'noyi transformatsiyi ekonomiky rehionu: teoretychni osnovy ta prykladni aspekty [Security structural and institutional transformation of the regional economy: the theoretical foundations and practical aspects]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
10. Boyko, D. V. Aktual'ni problemy ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Actual problems of economic security of Ukraine]. Retrieved from <http://library.kr.ua/orhus/bojko.pdf> [in Ukrainian].
11. Popadynets', N. M. (2014). Rozvytok vnutrishn'oho tovarnoho rynku v umovakh implementatsiyi Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu ta YES i yoho vplyv na ekonomichnu bezpeku Ukrayiny [Development of the domestic commodity market in terms of the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU and its impact on the economic security of Ukraine]. In V. V. Apoyiy (Ed.). Torhivlyya, komertsiya, pidpryyemnytstvo – Trade, commerce, business, 19, 97–104 [in Ukrainian].
12. Samoilenko, U., & Hryhorchuk, M. (2013, September 13). Ekonomichna bezpeka Ukrayiny: pravovyy aspekt [The economic security of Ukraine: legal aspects]. Viche, 13. Retrieved from : <http://www.viche.info/journal/3838/> [in Ukrainian].
13. Burkal'tseva, D. D., Nayenko, O. S. & Varnaliy Z. S. (Ed). (2011). Ekonomichna bezpeka Ukrayiny: problemy ta priorytety zmitsnennya [Economic security of Ukraine: problems and priorities in strengthening]. – Kyiv: Znannya Ukrayiny [in Ukrainian].